

ספרות בחינוך הממלכתי דתי

התשתית המקראית והמדרשית לסיפור חכמת נשים¹ / עגנון

מירב ראובינוף

הקדמה:

סיפור זה נכתב ע"י עגנון כזיכרון לאישה בשם שושנה פרסיץ.

להלן כמה פרטים עליה²: (מודגשים פרטים החשובים להבנת הסיפור)

"שושנה פרסיץ (16 בנובמבר 1893 – 22 במרץ 1969) הייתה חברת הכנסת הראשונה עד השלישית מטעם סיעת הציונים הכלליים, יו"ר ועדת החינוך של הכנסת, מראשי הציונים הכלליים והאישה הבכירה במפלגה זו. מזכירת כבוד של האגודה הציונית 'חובבי שפת עבר', חברה במרכז ציוני רוסיא וצירה בקונגרסים הציוניים ה-16 וה-17, חברת מועצת עיריית תל אביב וראש מחלקת החינוך בה. מייסדת הוצאת הספרים העברית "אמנות", שהוציאה לאור ספרים בתרגום לעברית וספרי מקור לבני ובנות הנועורים. כלת פרס ישראל על פועלה בתחום החינוך (תשכ"ח)...."

ב-1914 קיבלה רשת "תרבות" רישיון ממשלתי לפתיחת בתי ספר עבריים ברוסיה, ופרסיץ נבחרה לחברת מרכז ההסתדרות שלה. במלחמת העולם הראשונה העניקה הרשת חינוך לילדי פליטים יהודים, וב-1918 מנתה יותר מארבע מאות מוסדות ובהם ישיבה, גני ילדים, בתי ספר ובתי מדרש לגננות. פרסיץ זיהתה את הצורך בהוצאה לאור של ספרי לימוד שיתאימו ללומדי העברית, ולשם כך רכשה ב-1917 את בית הדפוס של המכון למדעי המזרח "אמנות הדפוס", שסבל באותה עת מגירעון כבד. היא שינתה את שם בית הדפוס ל"אמנות" והפכה אותו להוצאה לאור של רשת מוסדות "תרבות"....

בראיון לשלמה שבא בעיתון "דבר"³ בשנת 1963 סיפרה פרסיץ:

"שני דברים הניעו אותי להוציא לאור את ספרי הילדים. גדלתי באווירה של ספרים, ספר היה דבר של קדושה בבית, והסופרים היו בני-בית אצלנו. הם כתבו ולא ידעו בשביל מי. ואז אמרתי: אני אוציא ספרים לילדים, אני אגדל קוראים לסופרים אלה. באותם ימים חשתי עלבון צורב: הנה אנחנו בני עם הספר, ואף על פי כן אין כמעט לרבבות הילדים היהודים ברוסיה ספר משלהם. הבנתי שאם לא יקבלו בילדותם ספרים עבריים הם יאבדו לשפה העברית. רציתי גם שלא יתביישו בספריהם לעומת ספרי הילדים הלועזיים, על כן אמרתי: אוציא להם אותם בצורה יפה.

¹ ש"י עגנון, מתוך מעצמי אל עצמי, תש"ו, שוקן, ירושלים ותל אביב, עמ' 294-301

² ויקיפדיה:

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A9%D7%95%D7%A9%D7%A0%D7%94_%D7%A4%D7%A8%D7%A1%D7%99%D7%A5

³ שלמה שבא, הפטרונית הגדולה של ספרות הילדים: שעה עם: שושנה פרסיץ, דבר, 15 בנובמבר 1963.

בתה שולמית הייתה רעייתו של גרשום שוקן, מו"ל עיתון "הארץ", בין נכדיה: עמוס שוקן, מו"ל עיתון "הארץ".

לכבוד יובל שנותיה כתב לכבודה ש"י עגנון, שהידידות ביניהם החלה עוד בתקופה שחיו בגרמניה, סיפור קצר בשם "חכמת נשים".

חכמת נשים:

ברצוני להתייחס לתשתית המקראית והמדרשית לסיפור זה ולהראות כמה היא מחד מעמיקה את ההבנה של הסיפור, ומאידך, יכולה לעיתים לשנות לגמרי את ההבנה הפשוטה של הנאמר ולהציג אותו באופן אירוני לחלוטין.

הסיפור פותח במילים "אישה גדולה בת טובים הייתה בעיר".

אשה גדולה הוא כינויה של האשה השונמית שמארכת את הנביא אלישע: "וַיְהִי הַיּוֹם וַיַּעֲבֹר אֱלִישֶׁעַ אֶל-שׁוֹנָם, וְשָׁם אִשָּׁה גְדוֹלָה וְתַחֲזֶק-בּוֹ, לְאָכֶל-לֶחֶם; וַיְהִי מְדֵי עֲבָרוֹ, יָסַר שְׁמָה לְאָכֶל-לֶחֶם" (מלכים א' פרק ד' פס' ח').

מהי אשה גדולה?

רוב הפרשנים סוברים שמדובר באשה אמידה ממעמד גבוה. אישה זו חשוכת בנים הייתה ולפיכך יתכן שעסקה בדברים חשובים אחרים, וגדולתה קשורה למעשיה. מהפסוקים עולה שמדובר באישה פעילה ויוזמת, מציעה את האירוח, בונה עליית גג, לוחמת על השבת בנה לחיים⁴.

מה מסתיר הביטוי "בת טובים"?

שרה בת-טובים⁵ (שמה נהגה: "שׁוֹרָה בַּסְּטוּיָבִים") סוף המאה ה-17 – ראשית המאה ה-18), מחברת שניים מספרי התחינות הנפוצים ביותר בקרב נשות יהדות אשכנז.

גם כאן, אם כן רמז מטרים לנושא בו יעסוק עגנון בהמשך הסיפור והוא: אפשרות כתיבה של חיבור תורני ע"י נשים.

אישה זו הייתה תלמידת חכם שמבינה במקרא, במשנה, במדרש, בהלכות ובאגדות. יש ששיבחו אותה על כך, ויש שעניניהם צרות בה. אלו, האחרונים מגייסים לצורך כך שתי אמרות חז"ל שנאמרו על נשים:

1. "דתני ר' חייא אין אשה אלא ליופי אין אשה אלא לבנים" (בבלי, כתובות נ"ט ע"ב)
2. "שאלה אשה חכמה את רבי אליעזר: מאחר שמעשה העגל שוין מפני מה אין מיתתן שוה? אמר לה: אין חכמה לאשה אלא בפלך, וכן הוא אומר וכל אשה חכמת לב בידיה טו" (בבלי, יומא ס"ו עב').

⁴ אוריאל סימון, קריאה ספרותית במקרא, סיפורי הנביאים, מוסד ביאליק (ירושלים) ואונ' בר אילן (רמת גן), 1997, עמ' 283

⁵ שרה בת טובים: https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A9%D7%A8%D7%94_%D7%91%D7%AA-%D7%98%D7%95%D7%91%D7%99%D7%9D

"ריננו עליה יושבי בית המדרש ואמרו: "מה לאישה בתוכנו?".

ביטוי זה מזכיר כמובן את המדרש הבא:

" ואמר רבי יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, מה לילוד אשה בינינו? אמר להן: לקבל תורה בא. אמרו לפניו: חמודה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם, אתה מבקש ליתנה לבשר ודם? +תהלים ח+ מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו ה' אדנינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים! - אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: החזיר להן תשובה! אמר לפניו: רבוננו של עולם, מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. - אמר לו: אחוז בכסא כבודי, וחזור להן תשובה, שנאמר +איוב כו+ מאחז פני כסא פרשז עליו עננו. ואמר רבי נחום: מלמד שפירש שדי מזיו שכינתו ועננו עליו. אמר לפניו: רבוננו של עולם, תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה - +שמות כ+ אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. אמר להן: למצרים ירדתם, לפרעה השתעבדתם, תורה למה תהא לכם? שוב מה כתיב בה - לא יהיה לך אלהים אחרים, בין הגויים אתם שרויין שעובדין עבודה זרה? שוב מה כתיב בה - זכור את יום השבת לקדשו כלום אתם עושים מלאכה שאתם צריכין שבות? שוב מה כתיב בה - לא תשא, משא ומתן יש ביניכם? שוב מה כתיב בה - כבד את אביך ואת אמך אב ואם יש לכם? שוב מה כתיב בה לא תרצח לא תנאף לא תגנב, קנאה יש ביניכם, יצר הרע יש ביניכם? **מיד הודו לו**" (בבלי, שבת פ"ח, ע"ב).

כפי שאומרים המלאכים למשה במדרש "מה לילוד אישה ביננו?", ואינם רוצים לתת לו את התורה, כך אין יושבי בית המדרש מבינים מה לאישה ביניהם, ואינם רוצים לתת לה ללמוד תורה בבית המדרש.

וכפי שלבסוף המלאכים "הודו לו", כלומר השתכנעו בכך שצריך "לתת לו את התורה", כך בסיום הסיפור תמצא גם האישה פתרון מסוים ללימוד התורה שלה.

עגנון אומר על האישה ש "אין חכמתו של אדם מגעת אלא עד מקום שספריו מגיעים" (זו אמרה של (יצחק קנפנטון: רב, רופא ומתמטיקאי, בן המאה ה-15). כלומר ככל שיש לו יותר ספרים חכמתו יותר גדולה". ולפיכך היא רגילה לבוא לבית המדרש ולמשמש בספרים. למשמש, זהו ביטוי למשהו חושני, כפי שאדם ממשמש בכיסיו. והיא כביכול נוגעת בספרים אך לא ממש לומדת מהם, לכן, לדעתי, יש כאן ביקורת סמויה גם על האישה.

וכאן באה ביקורת חריפה על יושבי בית המדרש, שמעמיקה מאוד כשמבינים את מקורה המדרשי.

יושבי בית המדרש אינם רוצים את האישה בתוכם כי "הייתה מגידה להם פשעם **שעושים את התורה כמין זמר**, ומראים עצמם לומדים להטעות את הבריות שיהו סבורים שהם עוסקים בתורה". עפ"י ההבנה הפשוטה עושים את התורה כמין זמר, כלומר לומדים בקול, כפי שכתוב גם אחר כך, כאשר הם עושים את המעשה בספר הריק ומחכים לתגובתה: "נטלו הבחורים את גמרותיהם, והתחילו מנענעים עצמם ומגביהים קולם... **עד שנעשה כל בית המדרש כולו כמין זמר**".

מקור הביטוי הוא בתוספתא: "עקיבא או' המנענע קולו בשיר השירים בבית המשתאות ועושה אותו כמין זמר אין לו חלק לעולם הבא" (תוספתא מסכת סנהדרין (צוקרמאנדל) פרק י"ב).

מי שעושה את התורה כמין זמר עונשו חמור מאוד. יש כאן ביקורת חריפה של עגנון על הבחורים, שעושים עצמם לומדים בקול גדול, אבל בצורה חיצונית, ולא אמתית, רק כדי לעשות רושם על הבריות, אבל כאשר הם רואים את רצונה הכן של האישה בלימוד הם מזלזלים. והאישה, בעצם היותה בבית המדרש, "הייתה מגידה להם פשעם".

בחכמת התורה הם אינם מצליחים להתמודד אתה כי "כאיש גבורתה במלחמתה של תורה". ביטוי זה לקוח מהגמרא הבאה: "כי בתחבולות תעשה לך מלחמה א"ר אחא בר חנינא א"ר, אסי א"ר יוחנן במי אתה מוצא מלחמתה של תורה במי שיש בידו חבילות של משנה". (בבלי, סנהדרין, דמ"ב, ע"א), ואכן גם הם משתמשים בתחבולה.

בצורה אירונית, לוקחים הבחורים כסף שנועד להוצאת ספרים ולתחזוקתם, (מה שהאישה תעשה בהמשך בצורה הנכונה...) ומשתמשים בו כדי לטמון לה פח:

הם לוקחים ניירות ריקים וכורכים אותם ב"עורות אילים מאדמים". כאן כמובן יש רמז למשכן: "וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת: (ד) ותכלת וארגמן ותולעת שני ושש ועזים: (ה) וערת אילים מאדמים וערת תחשים ועצי שטים" (שמות פרק כ"ה, פס' ג').

כמו שבמשכן הכל היה מהודר כך מנסים הבחורים לשוות לספר מראה חשוב וקדוש, הם עושים אותו גדול כמו גמרא, וחוקקים על גב הכריכה באותיות של זהב: "ספר חכמות נשים" (לשם הספר, שהוא גם שם הסיפור, אתייחס בהמשך).

מראהו המהודר של הספר בא כמובן להנגיד אותו בצורה קיצונית לתוכנו: חבילה של דפי נייר ריקים. לצורך מה? האם כפי שהיא עצמה אומרת: "לומר לך שכל חכמתה של אשה נאה מבחוץ וריקה מבפנים"? או האם להראות ששום ספר חשוב לא נכתב בידי אישה, כפי שתחשוב האישה מאוחר יותר כשתגלה זאת ותגיד: "שהרי לא יש בידינו שום ספר שאישה חיברה", ואולי יש כאן רמז לכך שעדיף לאישה להתרכז ביופיה החיצוני ולא להתעסק בתורה (כפי שאכן נכתב במאמר חז"ל שהבאתי לעיל: אין אישה אלא ליופי") (בבלי כתובות נ"ט, ע"ב)?

"טעמו הבחורים שמינית שבשמינית נקמה", ביטוי זה מזכיר לנו את מאמר חז"ל: "א"ר חייא בר אשי אמר רב ת"ח צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית" (בבלי, סוטה, ה' ע"א). שם מדובר עפ"י ההקשר על גאווה, שמאפיינת גם היא את התלמידים שמנסים לנקום בה.

מכל מקום בתחילה אורו עיניה ואחר כך היא מגלה שהוא ריק. "הפכה בו והפכה בו ולא מצאה בו אפילו פרק אחד או הלכה אחת או אפילו אות אחת", בניגוד כמובן למאמר חז"ל על התורה: "בן בג בג אומר, הִפְךָ בָּהּ וְהִפְךָ בָּהּ, דְּכָלֵּא בָּהּ" (משנה, סדר נזיקין, מסכת אבות פרק ה', משנה כ"ב).

ממשיך הסיפור ואומר "השחירו פניה כשולי קדרה, וביקשה להטיח אותו כרך על פני עולביה"

ביטוי זה לקוח מהמדרש על דוד המלך, שבתחילה זלזלו בדוד ואחר כך ראו שהקב"ה אתו. "באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדירה וידעו כל העם וכל ישראל שמחל לו הקב"ה על אותו עון ולא יפה" (בבלי, שבת, ד"ל, ע"א) גם היא בתחילה מתרעמת, ואחר כך רואה שיש גם צדק בדברי התלמידים.

האישה לוקחת את הספר ובאה לביתה, וכאן מתחילה להתלבט בינה לבין עצמה, לכעוס לסירוגין על חובשי בית המדרש שהעליבוה ועל הנשים, על שלא כתבו שום ספר תורני בעל חשיבות.

בתחילה חושבת האישה על כל צערן של הנשים שנובע מעונשה של חוה: "הרבה ארבה הרוך ועצבוך, בעצב תלדי בנים". צער העיבור וצער הלידה וצער יניקת הולד, וצער גידול בנים וכו'. ביטוי זה מבוסס על המדרש: " והאמר רב יצחק בר אבדימי עשר קללות נתקללה חוה דכתיב (בראשית ג, טז) אל האשה עצבוך זה צער גידול בנים והרוך זה צער העיבור בעצב תלדי בנים כמשמעו" (בבלי, עירובין ק' ע"א).

עגנון מוסיף פה גם על דברי חז"ל גם משלו: צער שכנים ושכנות, צער משרתות, וצער בית הבישול (המטבח).

אם בעלה בן תורה תעשה הדום לרגליו לעולם הבא, ואם אינם בני תורה אפילו זה אין בידיה⁶. זוהי אירוניה של עגנון, שרק בעלה יכול ללמוד תורה, והיא יכולה לקבל שכר רק בזכותו, ובסופו של דבר רק "להיות להדום רגליו".

בקטע הבא רצתה "להטיח דברים כלפי מעלה" כמו שאומרת אשת איוב לבעלה, ואולם בגלל התורה שלמדה היא "מצדיקה עליה את הדין" ומברכת "ברוך שעשני כרצונו". בפסקה זו מופיע הורש ב.ר.כ. 7 פעמים, כדי להראות שברגע שהשלימה עם רצון הקב"ה לברוא אותה כרצונו, כביכול כל הברכות חלות עליה. האם זו גם דעתו של עגנון שהאישה צריכה להשלים עם המציאות, או שזה נכתב באירוניה? אולי כן ואולי לא, בכל מקרה אשת איוב, אותה הזכרנו אומרת לו "ברך אלהים ומות" (איוב, ב' / ט'), כמובן בלשון סגי נהור, ולכן שתי האפשרויות קיימות.

כאן היא גם מתחילה למנות את כל הנשים הגדולות והחשובות שהיו לעם ישראל לאורך הדורות:

תקופת התורה: מרים ש"הייתה נביאה גדולה ואמרה שירה לנשים כשם שאמר משה שירה לאנשים"⁷. ובנות צלופחד ש"ניתוספה על ידיהן פרשה בתורה"⁸.

⁶ ואכן, נשים פטורות מלימוד תורה ובכלל ממצוות עשה שהזמן גרמן בגלל השעבוד לצורכי הבית: "והטעם שנפטרו הנשים ממצוות עשה שהזמן גרמה, לפי שהאישה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו, ואם היתה מחויבת במצוות עשה שהזמן גרמה, אפשר שבשעת עשיית המצווה יצווה אותה הבעל לעשות מצוותו. **אם תעשה מצוות הבורא ותניח מצוותו - אוי לה מבעלה, ואם תעשה מצוותו ותניח מצוות הבורא - אוי לה מיוצרה**" (ר' דוד בן יוסף בן דוד אבודרהם בספרו השלם עמ' כ"ה). (תודתי נתונה ליהודית בר – ישע גרשוביץ על ההפניה למקור זה).

תקופת השופטים: דבורה הנביאה⁹ אשת לפידות שהייתה מייחדת לבם של כל ישראל לשמים¹⁰, וחנה "שלמדנו שמונה עשרה ברכות מתפילתה"¹¹.

תקופת המלכים: רצפה בת איה¹², מיכל בת שאול שהייתה מנחת תפילין¹³, אשתו של יונה שהייתה עולה לרגל¹⁴, חולדה הנביאה שנתנבאה בימי ירמיהו¹⁵.
כתובים: רות ואסתר "שנכתבו ספרים על שמותיהן".

תקופת המשנה: יהודית¹⁶, שושנה¹⁷, בתו של נחוניא חופר שיחין "שעשתה שירים וזמירות לעולי רגלים"¹⁸, צפנת בת פניאל "שאמרה שבעה חילוקים בלילה אחד"¹⁹, ברוריה²⁰.

תקופת האמוראים: ילתא²¹

אחרונים: בתו של ר' שמואל ראש ישיבת בבלי²².

רוב הנשים שהוזכרו היו נשים חכמות, חזקות וחשובות, כל אחת בדרכה. חלקן היו נביאות ומנהיגות, וחלקן למדו או לימדו בדרך כלשהיא הלכה, הנהגה או אפילו שירה, שהרי זהו נושא הסיפור.

מצד שני יש ביניהן גם נשים שחוו חוויות קשות על בשרן, כמו רצפה בת איה, צפנת בת פניאל ובתו של נחוניא חופר שיחין, ועגנון הפך את החוויות הללו בצורה אירונית לסוג של לימוד הלכתי, אולי כאמירה שיש כל מיני סוגים של לימוד...

⁹ בבלי, מגילה, י"ד, ע"א

¹⁰ יושבת תחת התומר משום דיני יחוד ולימדה תורה ברבים (שם)

¹¹ בבלי ברכות, ל"א, ע"א

¹² שמואל ב' פרק כ"א פס' י', במדבר רבה פרשה ח' ד': רצפה מגוננת על המוקעים במשך שבעה חודשים מעוף השמים. כנראה אמירה אירונית של עגנון שבזמן זה הייתה לה שהות מספיקה כדי ללמוד את "סימני העוף הדורס", שהרי בתורה יש רק סימנים לעוף טהור, ורשימת עופות דורסים.

¹³ "מיכל בת כושי היתה מנחת תפילין ולא מיחו בה חכמים" (בבלי, עירובין, צ"ו ע"א).

¹⁴ "...ואשתו של יונה היתה עולה לרגל ולא מיחו בה חכמים... (שם)

¹⁵ מלכים ב', כ"ב, י"ד, "חולדה קרובת ירמיהו הייתה ולא היה מקפיד עליה" מגילה י"ד, ע"א

¹⁶ ספר יהודית מתורגם מיוונית, יצחק זעקיל פרענקיל <http://www.daat.ac.il/daat/hasfarim/yehudit-2.htm>

¹⁷ ספר שושנה מתורגם מיוונית, יצחק זעקיל פרענקיל <http://www.daat.ac.il/daat/hasfarim/shoshana-2.htm>

¹⁸ תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף נ עמוד א. לא נכתב שהייתה שרה, אלא שנפלה לבור וניצלה בזכות אביה שחפר בורות לעולי רגלים.

¹⁹ תלמוד בבלי, מסכת גיטין, דף נח, עמוד א. וזו שוב אירוניה שהרי לא מדובר בחילוקים (מחלוקות) אלא

בחלוקים שפשטה מעליה לאחר שהושפלה ע"י האויב בימי החורבן.

²⁰ "ומה ברוריה דביתהו דרבי מאיר, בריתה דרבי חנניה בן תרדיון, דתניא תלת מאה שמעתתא ביומא משלש

מאה רבוותא" (בבלי, מסכת פסחים דף סב עמוד ב').

"...כשנאמרו דברים לפני ר' יהודה אמר יפה אמרה ברוריא" (תוספתא מסכת כלים (בבא מציעא) פרק א')

²¹ "אמרה ליה ילתא לרב נחמן מכדי כל דאסר לן רחמנא שרא לן כוותיה אסר לן דמא שרא לן" (בבלי, חולין ק"ט

ב')

"שמעה ילתא קמה בזיהרא ועלתה לבי חמרא ותברא ארבע מאה דני דחמרא" (בבלי, ברכות, נ"א ב')

²² בתו של ר' שמואל הלוי בן עלי ראש הישיבה בבגדד תקל"ה-תק"מ שהייתה בקיאה במקרא ובתלמוד, והיא מלמדת לבחורי הישיבה, והעידה על עצמה: "כי אני הייתי לומדת אותם במקומו, עוזרה הייתי כנגדו".

זכרת במאמר "חינוך הבת לאור ההלכה", הרב מרדכי הכהן:

<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/mahanaim/hinuh-habat.htm>

אבל בסופו של דבר, האישה מתייאשת שוב, מכיוון שגם אם למדו, אין בהן בעצם מה שנקרא "דעת תורה".

כאן נכנסים לתמונה בניה של האישה והיא הופכת **מאישה לאם**. הדבר מודגש ע"י השימוש בארמז לרחל אמנו: "נתגלגלו רחמיה על בניה". זה מזכיר את המדרש המפורסם על רחל:

איכה רבה (וילנא) פתיחתות:

"באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקדוש ברוך הוא ואמרה רבש"ע גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני, ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאותי ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי ומסרתי לאחותי כל הסימנים שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל...ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים במ כרצונם, **מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך** הוא ואמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן הדא הוא דכתיב (ירמיה ל"א) כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים **רחל מבכה על בניה** מאנה להנחם על בניה כי איננו, וכתיב (שם) כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך וגו' וכתיב (שם) ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושב בני לגבולם"

הדבר גורם לה "להעביר צערה מפני צער בניה" והיא מנסה בתחילה לפייס אותם בדברים גשמיים כגון: אגוזים, שקדים, אפרסקים ורימונים, וכן בצעצועים שעגנון קורא להם "כלי שעשועים".

וכאשר זה לא עוזר והם ממשיכים לבכות, היא מציעה לספר להם סיפור. בפסקה הבאה המילה המנחה היא ללא ספק השורש ס.פ.ר. המופיע 14 פעמים. האישה מספרת לבניה סיפורים רבים ויפים, בנושאים שונים.

הז'אנרים השונים הנזכרים בפסקה זו הם: "סיפורי הימים, ומעשי חכמים, שמים וארץ, שמש וירח, תנין ואדם חי וצומח, שיחות עופות ושיחות דקלים, משלי הבריות, משלות ומשלים".

מקורם נמצא **במסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסחא א פרק ה:** "אמרו עליו על ר' יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה מדרש תלמוד הלכות והגדות דקדוקי תורה דקדוקי סופרים קלין וחמורין גזרות שוות תקופות וגימטריא ממשלות כובסין **ממשלות שועלין שיחת דקלים** שיחת שידין שיחת מלאכי השרת כל מדות חכמים כל מדות סופרים כל דבר ודבר שבתורה שלא למדו לקיים".

בשלב מסוים עובר עגנון לחרוזים ואנו יכולים ממש לשמוע את האם המספרת:

כך הייתה יושבת עם הילדים

ופיה מושך כל מיני מגדים

על מה שהיה ועל מה שעבר

ואתכם הסליחה אם שכחתי דבר,

וכל סיפור נחמד וכל סיפור נעים

ודבריה ידידי בנחת נשמעים...

בקטע זה יש, גם כמה אמירות ארספואטיות על יופיו וחשיבותו של הסיפור. לדוגמא: "ואפילו נמצא אדם בצרה חס ושלום, כיון ששומע סיפור, הוא שוכח את צרתו", אן "ועדיין היו התינוקות מבקשים לשמוע עוד, שכן דרכו של תינוק אתה **נותן לו דבר מתוק** והוא מבקש יותר. לעיתים משתמש עגנון בכתיבה בדרך זו כאשר ברצונו להגביר את האירוניה²³.

קטע הסיום של הסיפור מקביל בצורה הפוכה לקטע הפותח את הסיפור:

לעומת הספר היפה מבחוץ וריק מבפנים שהכינו לה הבחורים בתחילת הסיפור כדי לצחוק לה, ולא כדי לקרוא בו, על ספריה כותב עגנון כך: "ולפי שהספרים שכתבה נאים מבפנים ונאים מבחוץ חשקה נפשם של בנים לקרות בהם.

ונקמתה בבחורים: "שמותיהם בלבד תפסו כל אותו הכרך שעשו חובשי בית המדרש". "גדלו הבנים והצליחו בחכמה ובדרך ארץ, ומכאן לחכמת התורה.. בניגוד לחובשי בית המדרש שלא התנהגו כלפיה בדרך ארץ, למרות שכביכול עסקו בתורה...

הבנים: "היו מייקרים את אמם ומשתבחים בה", לעומת "יש שהיו מתייקרים בה ומגידיים שבחה, ויש שהיו עיניהם צרות בה ואומרים לא נאה תורה לנשים".

על אמם הם קוראים את המקרא: "רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה, ואומר **חכמות נשים בנתה ביתה**".

וכאו אנו מגיעים לדיון **בשם הסיפור** והוא: "**חכמת נשים**". עגנון אינו קורא לגיבורת סיפורו בשם, מכיוון שהוא מתייחס בסיפורו יותר לרעיון, לבעיה, לדיון בנושא של מהי באמת חכמת הנשים? לאן הן צריכות לכוון את כישרונותיהן? האם לתורה או לדברים אחרים?

הפתרון שנותן עגנון הוא הכוונת האישה להשתמש בכישרונותיה בתוך ביתה, להנחיל לבניה את סיפוריה, ולחנכם, לפיכך ספר "חכמת נשים" שמיועד לחידושי תורה שכתבו נשים מכינים הבחורים הוא ריק, ואילו ספר הסיפורים שכתבה האישה לצורך חינוך הבנים מלא עד אפס מקום. זו גם הסיבה שבגללה מדבר עגנון בתחילת הסיפור, כאשר האישה לומדת בבית המדרש רק על "חכמת נשים" ואילו בסופו, כאשר היא מפנה את חכמתה לבניה, הוא מביא את הביטוי בשלימותו: "חכמת נשים בנתה ביתה".

האם בכך סותם עגנון את הגולל על אפשרות הנשים לכתוב כתיבה תורנית? בימיו זה לא היה מקובל, ואולם בזמננו זוהי תופעה נפוצה. מה שכן אפשר לראות זה שעגנון אכן כיוון גם לעיסוקה של אותה אישה שהוא "שמח בחכמתה", שושנה פרליץ, שעסקה רבות בהוצאה לאור של ספרי חינוך לילדים, כפי שנכתב במבוא.

²³ ראה למשל פתיחות לפרקים מסויימים ב"והיה העקוב למישור" (הערה של יהודית בר ישע גרשוביץ ותודתי נתונה לה).